

Ж.В. НЕКРАШЭВІЧ-КАРОТКАЯ

ГЕНЕЗІС І ПЕРАЕМНАСЦЬ ЛІРА-ЭПІЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ё БЕЛАРУСКАЙ КЛАСІЧНАЙ ЛІТАРАТУРЫ: АД ЯНА ВІСЛІЦКАГА ДА УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

Дается обзор периодов зарождения и наиболее плодотворного развития лиро-эпического жанра в белорусской литературе эпох Ренессанса и раннего Барокко. Изучаются различные представленные в древней белорусской поэзии модификации лиро-эпоса, испытавшего на себе влияние жанров панегирической поэзии. Рассматривается вопрос о влиянии (непосредственном либо опосредованном) традиций героико-эпической (в первую очередь латиноязычной) поэзии на творчество поэтов-романтиков XIX в., стоявших у истоков новой белорусской литературы (Адама Мицкевича, Яна Барщевского, Тадеуша Лады-Заблоцкого, Владислава Сыракомли).

Lyrical epic genre appeared and became very popular in Belarusian literature during Renaissance and early Barocco. Lyrical epic trends, strongly influenced by panegyric poetry, were present widely in ancient Belarusian poetry. Heroic epic poetry (mostly written in Latin) had a direct or indirect influence on the work of XIX century romantic poets at the dawn of new Belarusian literature (Adam Mickiewicz, Jan Barszczeŭski, Tadeusz Łada-Zabłocki, Uładzisiaŭ Syrakomla).

Гісторыка-культурная роля новалацінскай паэзіі XVI ст. у развіцці вершаванай культуры на Беларусі ў сучасных літаратуразнаўчых даследаваннях вызначана дастаткова пэўна і адэкватна. Мікола Прашковіч яшчэ ў 1968 г. падкрэсліваў: «Іменна першыя вершаваныя творы Беларусі былі напісаны на лацінскай мове» (Прашковіч 1968, 354). В.І. Дарашкевіч называў лацінскую літаратуру «сапраўднай школай стылістыкі для беларускай літаратуры, адной з крыніц узбагачэння беларускай мовы» (Дорашкевіч 1979, 196); А. Жлутка адзначаў, што менавіта ў паэтычных творах, напісаных на лацінскай мове беларускімі аўтарамі, «знайшлі адлюстраванне найбольш значныя і важныя падзеі беларускай гісторыі» (Жлутка 1993, 20). У першым томе акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX ст.» (Мн., 2006) новалацінская паэзія Беларусі эпохі Рэнэсансу азначаецца як «свецкая літаратура, адкрытая да сацыяльна-палітычных, мастацкіх і этычных праблем грамадства, якая засведчыла сваю гуманістычную сутнасць»; яна прызнаецца «пераемніцай антычнай спадчыны, школай паэтычнага майстэрства для пачынальнікаў свецкай літаратуры ў роднай мове» (Конан, Кавалёў 2006, 268–269). Аднак калі лацінамоўная паэзія Беларусі XVI ст. атрымала на сённяшні дзень дастаткова высокую ацэнку даследчыкаў, то лацінамоўная паэзія Беларусі XVII і XVIII ст. у гісторыка-літаратурных даследаваннях прадстаўлена фрагментарна: яна прэзентуецца або асобнымі помнікамі («Караламахія» Хрыстафора Завішы, «Язафатыда» Язафата Ісаковіча), або асобнымі аўтарамі (Міхал Карыцкі, Францішак Князьнін).

Таксама ж фрагментарна сфармулявана ў дачыненні да новалацінскай паэзіі паняцце традыцыі, якое з'яўляецца «вызначальным у дэфініцыі культуры» (Шамякіна 2001, 3). У. Гніламёдаў спраўдліва адзначаў, што «адным, можа, самым недаравальным недахопам нашай культурна-гістарычнай памяці і духоўных уяўленняў аб мінулым з'яўляецца прыкры разрыў паміж старым і новым перыядамі нашай гісторыі. У выніку, на жаль, шмат трацім у сваім філасофска-гістарычным светапоглядзе, разуменні сувязі часоў, вытокаў сваёй нацыянальнай свядомасці і менталітэту» (Гніламёдаў 2001, 10). Гэтая заўвага ў першую чаргу датычыць аб'екта нашага даследавання.

У рэчышчы абранай тэмы важна адзначыць, што прыярытэтнае становішча ў лацінамоўнай літаратуры Беларусі эпохі Рэнэсансу займала ліра-эпічная паэзія. Калі ў працах беларускіх літаратуразнаўцаў ідзе гаворка пра новалацінскую паэзію, то ў першую чаргу згадваюцца «Пруская вайна» Яна Вісліцкага, «Песня пра зубра» Мікалая Гусоўскага, «Радзівіліяда» Яна Радвана. Тым не менш амаль не вызначана сувязь – ані непасрэдная, ані апасродкаваная – паміж лацінамоўным ліра-эпасам у старажытнай беларускай літаратуры і літаратурнай творчасцю «прадвеснікаў адраджэння» (У. Мархель), пісьменнікаў першай паловы XIX ст. Беларусія даследчыкі найчасцей выяўляюць сувязь з антычнай традыцыяй – у дачыненні да паэтычных твораў як старажытнай, так і новай беларускай літаратуры (гл. Лебядзевіч 2002; Карповіч 2007; Кісялёў 2007, 134). Вядомая канцэпцыя В.А. Каваленкі, якая давала ўяўленне пра пераемнасць трады-

цый у беларускай літаратуры XIX–XX ст. і яе сувязі з літаратурамі іншых народаў, была створана ў 1970-х гг. і патрабуе істотных удакладненняў (гл. Каваленка 1975). Адсутнасць новай канцэпцыі на сённяшні дзень фактычна не дае магчымасці стварыць рэальную падставу для таго, каб вызваліцца з «пракруставага ложка» састарэлых уяўленняў пра «перарывістасць», «запаvoleнасць» літаратурнага развіцця XVII–XVIII ст. (гл. Гісторыя 1968, 411). Іншымі словамі, новыя даследаванні і пераклады ліра-эпічных твораў, бяспрэчна, пашыраюць або дапаўняюць кантэкст беларускай літаратуры XVI, XVII, XVIII або XIX ст. адпаведна, аднак цэласнага ўяўлення пра пераемнасць літаратурнай – менавіта айчынай! – традыцыі ў дачыненні да жанраў ліра-эпасу ад старажытнасці да новага часу ў сучаснай літаратуразнаўчай навуцы не існуе.

Такім чынам, вывучэнне пытанняў генезісу і традыцыі ў дачыненні да ліра-эпасу ў беларускай літаратуры з пачатку XVI да сярэдзіны XIX ст. з’яўляецца актуальнай навуковай задачай. Пачаткі ліра-эпасу ў беларускай кніжнай паэзіі звязаны з перыядам ранняга Рэнесансу, з творчасцю Яна Вісліцкага і Мікалая Гусоўскага. «Пруская вайна» (1516) Яна Вісліцкага, створаная паводле жанравых канонаў класічнай эпохі, паклала пачатак жанру **гераічнай эпікі** (або, паводле дэфініцыі С.В. Кавалёва, **героіка-эпічнай паэмы**) у беларускай літаратуры. Мікалай Гусоўскі стварыў першыя ўзоры **элегічнай** (або **ліра-эпічнай**, гл. Конан, Кавалёў 2006, 271) **паэмы** («Песня пра зубра», «Перамога над туркамі»), а таксама **агіяграфічнай паэмы** («Пра жыццё і подзвігі святога Гіяцынта»). Паэты сярэдзіны XVI ст. – Пётр Раізіў і Іаган Мюліус – значна ўзбагацілі і пашырылі кантэкст ліра-эпічнай паэзіі. Прыдворны паэт князя Грыгорыя Хадкевіча Іаган Мюліус стварыў паэму «Гэронікі» (гл. Муліус 1568, f. 4 r.–54 v.), якая паводле метрычных асаблівасцей, экспазіцыі і цэнтральнай тэмы апаведу адпавядае жанру гераічнага эпасу, аднак абраны аўтарам кампазіцыйны прынцып (паслядоўная прэзентацыя розных герояў) набліжае яго да жанру панегірычнай паэзіі – дэкламацыі. Другая паэма Іагана Мюліуса «Перамога над маскоўцамі, здабытая <...> П. Грыгорыем Хадкевічам пры валадарстве з ласкі Божай Сігізмунда Аўгуста...» (Муліус 1568, f. 172 r.–173 v.) атаясамліваецца з гераічным эпасам толькі на падставе «гераічнага метра» – гекзаметра. Змястоўныя ж прыярытэты і кампазіцыйная спецыфіка дазваляюць ідэнтыфікаваць гэты помнік як узор панегірычнай паэзіі. Пётр Раізіў «эпізуе» такія паэтычныя жанры, якія па вызначэнні да эпічнай паэзіі не адносіліся, – *carmen funebre* («жалобны верш», або эпітафію) і *carmen nuptiale* («верш на шлюб», або эпіталаму). Так, яго твор «Жалобная гісторыя смерці Боскага Жыгімонта, караля Сарматыі...» (1548) напісаны гекзаметрам (хаця вер-

шы элегічнага жанру пісаліся, як вядома, толькі элегічным двувершам) і ўяўляе сабою аб’ёмісты твор – 556 радкоў. Гэтым Пётр Раізіў імкнецца падкрэсліць значнасць жалобнай падзеі, яе агульнадзяржаўнае значэнне. Такое ж значэнне мела і іншая – радасная – падзея: шлюб Мікалая Радзівіла з Эльжбетай Шыдлавецкай. З гэтай нагоды Пётр Раізіў падрыхтаваў выданне «Эпіталама яснавьяльможнаму мужу Мікалаю Радзівілу» (Кракаў, 1546), цэнтральным творам якога з’яўляецца верш «Мікалаю Радзівілу», 145 радкоў гекзаметра.

Такім чынам, у творчасці Пятра Раізія і Іагана Мюліуса ўпершыню пачала праяўляць сябе **тэндэнцыя да эпізацыі панегірычных жанраў**, якая пазней вылілася ў **эпічную дамінанту** развіцця новалацінскай паэзіі Беларусі. Найбольш паказальная ў гэтым плане эвалюцыя жанру эпіталамы. Так, віленскі паэт Ян Радван падрыхтаваў і выдаў у 1590 г. «Эпіталаму на шлюб яснавьяльможнага і паважанага П[ана] Хрыстафора Монвіда Дарагастайскага <...> з высакароднай і яснавьяльможнай паннай П[ані] Соф’яй Хадкевіч...». Яна мае падзагаловак «Нарада багоў» і на самай справе адкрываецца «алімпійскім планам», што характэрна для класічнай эпохі. У гэтым творы, які складаецца з 510 радкоў гекзаметра, выяўлены асобы і падзеі агульнадзяржаўнай значнасці, што дазваляе класіфікаваць яго як паэму. Аднак, згодна з жанравымі канонамі эпіталамы, апошні радок твора – «Humen o humenae veni, humen o humenae» (*Гімен, о Гіменэй, прыдзі, Гімен, о Гіменэй!*) (Radvanus, [1590], [21]) – нагадвае традыцыйны эпіталамійны рэфрэн.

Ян Радван у гісторыі беларускай літаратуры прадстаўлены, аднак, у першую чаргу не названай эпіталамай, а гераічнай паэмай «Радзівіліяда, або Пра жыццё і подзвігі <...> Мікалая Радзівіла» (Вільня, 1592). Яна стала лагічным завяршэннем «лівонскага» цыкла ліра-эпічнай паэзіі, да якога адносяцца такія творы, як «Сутычка палкаў з маскоўцамі пад Невелем» (Балонья, 1568) Яна Старыконя-Семушоўскага, «Панегірык на ўзяцце Полацка» (Падубя, 1580) Базылія Гіяцынція, «Апісанне маскоўскай выправы... Хрыстафора Радзівіла» (Вільня, 1582) Францішка Градоўскага, «Перамога над маскавітамі <...> Стэфана I» (Кракаў, 1582) Андрэя Тшацескага, «Маскоўская Стэфанеіда» (Гданьск, 1582) Даніэля Германа, «Выправа Стэфана Першага <...> супраць Івана Васільевіча...» (Гданьск, 1582) Самуэля Вольфія. Гэтыя паэмы, створаныя выхадцамі з розных зямель Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў, знаменавалі сабою своеасаблівае *акміў*, найвышэйшую кропку ў развіцці ліра-эпічнай традыцыі. Нельга не пагадзіцца з С.В. Кавалёвым, што «станаўленне эпікі ў шматмоўнай паэзіі Беларусі адбываецца ў культурна-стыльвых рамках Рэнесансу як неад’емная частка агульнаеўрапейскага літаратурнага руху, накіра-

ванага на адраджэнне ў новых гістарычных умовах антычнага гераічнага эпасу» (Кавалёў 2005, 19). Пры гэтым трэба адзначыць, што, у адрозненне ад заходнееўрапейскіх эпокаў, для якіх крыніцай натхнення служылі часцей за ўсё гераічныя ўчынкі продкаў (як для Луіза Ваз дэ Камонса або П'ера дэ Рансара) або нават падзей хрысціянскай гісторыі (як для Марка Джаралама Віды або Тарквата Таса), творчыя інтэнцыі паэтаў Вялікага Княства Літоўскага былі скіраваны ў першую чаргу на асэнсаванне падзей гераічнай сучаснасці сваёй Айчыны. Дзякуючы гэтаму, помнікі ліра-эпічнай паэзіі Беларусі ўяўляюць сабою спробу мастацкага адлюстравання ключавых падзей айчынай гісторыі, і ў гэтым заключаецца іх выключнае гісторыка-культурнае значэнне. Літоўскі даследчык С. Нарбутас, гаворачы пра «Радзівіліяду» Яна Радвана, да адной з найбольш арыгінальных рыс мастацкай прыроды гэтага твора аднёс «дамініраванне зямнога» ў ёй (гл. Narbutas 1997, LVI). Сапраўды, эпапея Яна Радвана здзіўляе сваёй засяроджанасцю на самых розных дэталях, звязаных з адлюстраваннем паўсядзённага жыцця грамадзян Вялікага Княства Літоўскага. «Нябесны» план амаль не прысутнічае ў паэме, ён замяняецца планам «легендарным». Нават на шчыце Радзівіла (сюжэтная паралель са славытым шчытом Ахіла ў Гамера) – выявы, звязаныя з найбольш важнымі, знакавымі падзеямі старажытнай гісторыі Літвы: пачынаючы ад муроў заснаванага Публіем Палянонам Лібонам Новага Рыма каля вусяракі Дубісы да чашы з надпісам: «Ты згінуў, шукаючы чужога», зробленай літоўцам Курай з чэрапа кіеўскага князя Святаслава (*Radivilias*, III, 89–185, гл. Radvanas 1997, 140–147).

На працягу першай паловы XVII ст. эпічная дамінанта ў развіцці паэтычнай творчасці працягвала захоўвацца і спрычынілася да ўзнікнення новых твораў – як у жанры гераічнага эпасу («Караламахія» (Вільня, 1606) Хрыстафора Завішы, «Дасканаласць дзясніцы Божай» (Вільня, 1674) Якуба Бенэта), так і ў жанры агіяграфічнай паэмы («Эпас пра Св. Казіміра» (Вільня, 1604) Яна Крайкоўскага, «Язафатыда» (Вільня, 1628) Язафата Ісаковіча). Зусім невыпадкова, што «сармацкі Гарацый» Мацей Казімір Сарбеўскі, які шмат гадоў аддаў выкладчыцкай дзейнасці ў Віленскай езуіцкай акадэміі і ў Полацкай езуіцкай калегіі, стварыў не толькі самы значны на свой час трактат па паэтыцы «Пра дасканалую паэзію, або Вергілій і Гамер», але таксама свой уласны ўзор класічнай эпапеі – паэму «Лехіяда», прысвечаную легендарнай гісторыі Польшчы. На жаль, да нашага часу захаваліся толькі 332 радкі з XI кнігі.

Лацінамоўная героіка-эпічная паэзія канца XVI – пачатку XVII ст. зрабіла значны ўплыў на развіццё шматмоўнай паэзіі Беларусі наогул. Так, вялікія эпічныя формы прадстаўлены ў творчасці беларускіх паэтаў канца XVI–XVII ст. – Станісла-

ва Лаўрэнція, Станіслава Кулакоўскага, Андрэя Рымшы, Яна Бенедыкта Пратасовіча, Андрэя Белабоцкага, Тамаша Яўлевіча і інш., якія пісалі свае творы на польскай і царкоўнаславянскай мовах. Гэта пацвярджае справядлівасць меркавання С. Нарбутаса, які лічыў, што «лацінская мова, лацінская пісьмовая культура былі пасрэдкамі ў перадачы творчай энергіі аўтарам Літвы, заахвочваючы іх пазней да пераходу ў супольнасць тых аўтараў, якія тварылі ўжо не на лацінскай, а на літоўскай, польскай, «рускай» і некаторых іншых мовах, што функцыянавалі ў Вялікім Княстве Літоўскім» (Narbutas 2005, 12).

У другой палове XVII і ў XVIII ст. вялікія паэтычныя формы плённа выкарыстоўваліся аўтарамі прыдворных панегірыкаў у гонар князёў Вішнявецкіх, Пацаў, Радзівілаў, Сапегаў. Амаль усе гэтыя паэты былі выхадцамі з езуіцкіх навучальных устаноў Вільні, Нясвіжа, Пінска, дзе грунтоўна вывучаліся ўзоры антычнага (найперш старажытнарымскага) гераічнага эпасу. Плёнам гэтых штудый стала творчасць не толькі Міхала Карыцкага, але таксама і яго вучня Адама Нарушэвіча, які, працуючы ў бібліятэцы Залускіх, захапіўся творчасцю Мацея Казіміра Сарбеўскага, і, менавіта дзякуючы яго намаганням, быў адшуканы адзіны фрагмент згаданай вышэй «Лехіяды» (гл. Platt 1977, 555).

Канешне, далёка не ўсе паэты XVIII ст. могуць зраўняцца талентам з Карыцкім, Князьніным або Нарушэвічам. Далёка не ўсе напісаныя імі творы (пераважна панегірычныя) адрозніваюцца высокімі мастацкімі вартасцямі (хаця, зрэшты, на сённяшні дзень яны папросту не даследаваны). Аднак істотна тое, што традыцыя панегірычнага версіфікатарства пэўным чынам «закансервала» ў сабе згаданую вышэй эпічную дамінанту ў развіцці лацінамоўнай паэзіі Беларусі. Важным звяном у гэтым працэсе з'яўляецца паэтычная творчасць выкладчыкаў і навучэнцаў Полацкай езуіцкай акадэміі. «Breve vivens tempus, vivit tempora multa» (Жывучы кароткі час, перажыла многія часы) – такімі словамі ахарактарызаваў дзейнасць полацкай вучэльні польскі даследчык Л. Яноўскі. У сваёй рэцэнзіі на «Матэрыялы да гісторыі Полацкай акадэміі» ён адзначаў: «Адукацыйнае насенне, калі нават не стварыла знакамітых паэтаў, то пазней упала на такую глебу, як міцкевічаўскае пакаленне» (Janowski 1906, 237). Тут дарэчы будзе ўспомніць, што Ян Каспровіч яшчэ ў пачатку XX ст., прывёўшы шэраг пераканаўчых тэксталагічных супастаўленняў, указаў на шчыльную сувязь паміж «Песняй пра зубра» Мікалая Гусоўскага і «Панам Тадэвушам» Адама Міцкевіча (гл. Kasprovicz 1930). Гэта, у сваю чаргу, дазволіла В. Дарашкевічу зрабіць наступную выснову: «Лацінска-беларуская паэма XVI ст. з'яўляецца своеасаблівым, хаця і не непасрэдным звяном у беларускай літаратуры XIX ст., дзе жанр паэмы быў адным з вядучых і звязваецца з

этапам станаўлення класічнай нацыянальнай літаратуры па сваёй эстэтычнай прыродзе. Святло сапраўднай паэзіі, запаленае Мікалаем Гусоўскім, не толькі асвяціла культуру Беларусі і Літвы XVI ст., але, прабіўшыся праз тоўшчу стагоддзяў, яшчэ ярчэй успыхнула ў «Пане Тадэвушы» А. Міцкевіча, творчасць якога зрабіла моцны ўплыў на станаўленне ўсёй беларускай літаратуры XIX ст.» (Дарошкевіч 1979, 202).

Сапраўды, «Пан Тадэвуш», напісаны па-польску, стаўся «чаканым творам», прынамсі, для беларускай літаратуры: яшчэ ў XIX ст. ён двойчы перакладаўся на беларускую мову. Аляксандр Ельскі, які ў 1892 г. апублікаваў свой пераклад першай часткі паэмы А. Міцкевіча, адзначыў у прадмове: «*Hod tamò da sarakà próbawau tùmaczyć "Pana Tadëusza" na biełaruski jazýk zasłuzony pisar biełaruski, mĩnczùk Wincenty Marcinkiewicz*» ([Mickiewicz] 1892, 4). Аднак сам А. Міцкевіч, які прайшоў школу гуманітарнай падрыхтоўкі ў Віленскім універсітэце, пачаў гартаваць свой эпічны талент задоўга да «Пана Тадэвуша». З арыентацыяй на класічныя ўзоры гераічнага эпасу ствараўся «Конрад Валенрод». Паказальна, што паэтычная страфа, якой А. Міцкевіч напісаў уключаную ў гэтую паэму «Аповесць вайдэлата» (у перакладзе на беларускую мову П. Бітэля – «Песня Вайдэлата»), уяўляе сабою метрычную стылізацыю гекзаметра. Пятнаццаць складоў кожнага радка пры адпаведным пераакцэнтаванні можна прачытаць у рытме «гераічнага метра» – шасцістопным дактылем (з заменамі ў неабходных стопах дактыля на спандэй): *Skąd Litwini wracali? Z nocnej wracali wycieczki, // Wieźli łupy bogate w zamkach i cerkwiach zdobyte etc.* ([Mickiewicz] 1844, 42).

Вяртаючыся да Полацкай акадэміі, прывяду яшчэ адну цытату з артыкула Л. Яноўскага. «З Полацка, – пісаў даследчык, – не выйшла аніводная школа пісьменнікаў, якую б, на ўзор літоўскай і ўкраінскай, можна было б назваць беларускай, аднак жа рамантычны дух адбіўся таксама і на некаторых яе выхаванцах. Аніводны з іх не можа быць залічаны да гарачых прыхільнікаў новага кірунку, але адна рыса рамантызму – народнасць, ці, лепш сказаць, краёвасць, прыкметна праяўляецца ў самым славутым з іх – Яне Баршчэўскім, які быў таленавітым песняром сваёй айчыны» (Janowski 1906, 238). Як піша ў сваім артыкуле Р. Падбярэскі, Я. Баршчэўскі ў гады навучання ў Полацкай акадэміі захапляўся вершаваннем на класічны манер і нават напісаў паэму «Пояс Венеры»: «Аформіўшы яе паводле класічнага ўзору, ён здабыў апладысменты таварышаў» (Podbereski 1844, XXVI). Аднак надалей пісьменнік вырашыў адысці ад класічнай эпопеі і ад паэтычнай формы наогул, бо «калі падчас вакацый ён вяртаўся ў родны край, то сярод навакольнай шляхты той самы паэтычны чорцік праяўляўся ў іншай форме» (Podbereski 1844, XXVI) – у той арыгінальнай абразковай форме

мастацкай прозы, якую пісьменнік выбраў для свайго «Шляхціча Завальні». Пры гэтым цікава звярнуць увагу на адзін момант. Выданні XIX ст. звычайна маюць два тытульныя аркушы: першы з іх носіць, так бы мовіць, прэзентацыйны характар і ўтрымлівае толькі назву кнігі (часта скарачонаю), а другі з'яўляецца паўназначным тытулам (з імем аўтара, поўнай назвай кнігі, пазначэннем месца, года выдання, выдавецтва). На першым тытульным аркушы першага выдання «Шляхціча Завальні» чытаем: «Шляхціч Завальня, або Беларусь». Толькі другі тытульны аркуш прэзентуе звыклую для нас назву аповесці «Шляхціч Завальня, або Беларусь у фантастычных аповяданнях». На нашу думку, ужыванне на першым тытульным аркушы прыведзенай скарачонай назвы («Шляхціч Завальня, або Беларусь») мела ў сабе скрыты сімвалічны сэнс, увабляла фэнаменальную мастацкую задуму Яна Баршчэўскага, якая адштурхоўвалася ад тэорыі класічнай эпопеі. Фактычна ўжо ў загаловку свайго твора (другая назва якога – «Беларусь») аўтар дае зразумець, што менавіта Беларусь – гэта тая самая *idea perfecti herois* (ідэя дасканалага героя), якая была дэкларавана як неабходнае патрабаванне для паэтаў-эпікаў М.К. Сарбеўскім у яго трактаце «Пра дасканалую паэзію, або Вергілій і Гамер» (*Sarbievius. De perfecta poesi*, II, 7, гл. Sarbievius 2009, 301). Галоўны станоўчы (прычым дзейсны!) герой аповесці Яна Баршчэўскага – сама Беларусь, неўміручы дух яе народа. Менавіта такі тытул («Шляхціч Завальня, або Беларусь») дапамагае чытачу зразумець асноўную думку твора, дасканала сфармуляваную М. Хаўстовічам. «Пры дапамозе сістэмы вобразаў-сімвалаў, – піша даследчык, – выказваецца асноўная думка кнігі: Беларусь – гэта край, які мае сваю гісторыю; гэта край, мінулае якога было куды шчаслівейшае, чым сённяшні дзень; гэта край, насельніцтва якога – асобны народ, які можа і павінен жыць без дыктату з боку суседзяў, жыць паводле законаў ды традыцый сваіх продкаў, а не па звычаях ды парадках іншых народаў» (Хаўстовіч 1998, 21). Думаецца, што і ў назве артыкула Р. Падбярэскага скрыта філалагічная гульня: гэтую назву можна расшыфраваць не толькі як «Беларусь і Ян Баршчэўскі», але таксама як «"Беларусь" і Ян Баршчэўскі». Такім чынам аўтар уступнага артыкула мог акцэнтаваць назву аповесці як цэнтральную, праграмную ў творчасці Яна Баршчэўскага.

Аднак сярод «прадвеснікаў» беларускага адраджэння XIX ст. былі і аматары ўласна эпічнай паэтычнай формы. У першую чаргу трэба назваць Тадэвуша Ладу-Заблоцкага, гарачага аматара антычнай паэзіі, які стварыў шэраг перакладаў вершаў старажытнарымскіх аўтараў на польскую мову. Апрача таго, Т. Лада-Заблоцкі быў аўтарам паэмы «Ваколіцы Віцебска». Жанравая дэфініцыя, дадзеная самім аўтарам (*poemat*

opisowy), дазваляе супаставіць гэты твор з «Песняй пра зубра» Мікалая Гусоўскага і «Раксаланіяй» Себасцьяна Кляновіча, што, у сваю чаргу, звязаны з традыцыяй антычнай элегічнай паэмы, пачынальнай якой быў яшчэ Мімнерм з Калафона (VII ст. да Р. Х.), аўтар паэмы «Гісторыя Смірны». Але сапраўдным і паўнаватасным прадаўжальнікам традыцыі класічнага гераічнага эпаса ў літаратуры Беларусі трэба прызнаць Уладзіслава Сыракомлю. Захапленне формай класічнай эпопеі пачалося з яго студый у галіне старажытнага пісьменства. У «Гісторыі літаратуры ў Польшчы» (Вільня, 1850, т. 1) У. Сыракомля даў высокую ацэнку «Прускай вайне» Яна Вісліцкага і «Раксаланіі» Себасцьяна Кляновіча, неверагодна дакладна вызначыўшы два асноўныя жанравыя вектары нашай лацінскай паэзіі – гераіка-эпічны і элегічны. Надалей захапленне У. Сыракомлі эпасам спрычынілася да з’яўлення шэрагу перакладаў, прычым у першую чаргу (NB!) помнікаў лацінскай паэзіі – твораў Клеменса Яніцкага, Яна Кахановіча, Мацея Казіміра Сарбеўскага. Але, бадай, з найвялікшым натхненнем ён стварыў пераклад «Раксаланіі» С. Кляновіча. У пазнейшыя гады У. Сыракомля пераклаў таксама паэму «Смерць Агі Ізмаіла Чынгіза» сербскага паэта Яна Мазураніча і «Кабзара» Тараса Шаўчэнкі. Такая важкая «школа» эпічнага версіфікатарства дазволіла У. Сыракомлю стварыць шэраг уласных эпічных твораў – паэмы «Маргер», «Старыя вароты», «Начлег гетмана», «Улас», «Ян з роду Дубарог». У прадмове да выдання «Маргера» аўтар адзначаў, што для мастацкага ўвасаблення гераічнага духу старажытнай Літвы ён абраў «вергіліеўскую форму, бо яе зграбныя контуры, прыдатныя для велічнага эпаса, пазбаўляюць неабходнасці звяртаць увагу на марныя дробязі» (Syrokomla 1855, VI). Многія паэтычныя эпізоды ліра-эпічных твораў У. Сыракомлі супастаўляюцца (часам непасрэдна) з фрагментамі паэм новалацінскіх аўтараў Беларусі. Так «Przedśpiewek do litewskiego czytelnika» да паэмы «Ян з роду Дубарог» ужо першымі радкамі нагадвае экспазіцыю «Радзівіліяды» Яна Радвана. Ва ўступе і да адной, і да другой гераічных паэм выкарыстаны прыём «негатыўнага прыпадабнення» для праслаўлення роднай зямлі, прысутнічае паэтычна ўзнёслае апісанне Нёмана і ідэйна акцэнтаваная прэзентацыя «жыхара мясцовага краю».

Такім чынам, традыцыі класічнага лацінамоўнага эпаса былі засвоены А. Міцкевічам, Я. Баршчэўскім, Т. Ладам-Заблоцкім, У. Сыракомлем яшчэ падчас іх вучобы, прычым праз узору не толькі старажытнарымскай, але і айчынай новалацінскай паэзіі. Мастацкая спадчына беларускіх лацінамоўных эпікаў стала выдатнай школай паэтычнага майстэрства для нашых паэтаў XIX ст. Гэта сведчыць пра тое, што ў працэсе вывучэння ўплываў антычнай традыцыі ў беларускай літаратуры трэба заўважаць не толькі

паралельную, але і паслядоўную сувязь: у мастацкай фактуры «Энеіды навыварат» В. Равінскага, «Пана Тадэвуша» А. Міцкевіча, «Ваколіц Віцебска» Т. Лады-Заблоцкага, «Маргера» і «Уласа» У. Сыракомлі слушна і заканамерна ўсталёўваць не толькі залежнасць ад антычных узораў, але таксама алюзіі і запазычаныя з айчыннага (у першую чаргу лацінамоўнага) ліра-эпаса, з твораў Яна Вісліцкага, Мікалая Гусоўскага, Яна Радвана. Выяўленне гэтых сувязей дазволіць стварыць цэласную канцэпцыю фарміравання і развіцця ліра-эпічнай традыцыі ў беларускай літаратуры, дапаможа больш глыбока асэнсаваць генезіс, жанравыя вытокі, а таксама ідэйныя і вобразныя прыярытэты класічнага беларускага ліра-эпаса пачатку XX ст. – паэм Янкі Купалы і Якуба Коласа.

ЛІТАРАТУРА

- Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры: У 2 т. Т. 1. З старажытных часоў да канца XVIII ст. Мн., 1968.
- Гніламёдаў У. Ад даўніны да сучаснасці: Нарыс пра беларускую паэзію. Мн., 2001.
- Дорошкевич В. И. Новолатинская поэзия Белоруссии и Литвы: Первая половина XVI в. Мн., 1979.
- Жлутка А. Лацінская літаратура як феномен беларускай культуры // Спадчына. 1993. № 2. С. 13–21.
- Каваленка В. А. Вытокі, уплывы, паскоранасць: Развіццё беларускай літаратуры XIX–XX стагоддзяў. Мн., 1975.
- Кавалёў С. В. Літаратура Беларусі позняга Рэнэсансу: Жанры, творы, асобы. Мн., 2005.
- Карповіч Г. Антычныя традыцыі ў літаратуры Беларусі эпохі Рэнэсансу: стан і перспектывы даследавання // Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта: Навук. зб. Мн., 2007. Вып. 8. С. 77–89.
- Кісялёў Г. В. «Энеіда навыварат» // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў: У 2 т. Т. 2. Новая літаратура: другая палова XVIII–XIX стагоддзё. Мн., 2007. С. 134–151.
- Конан У. М., Кавалёў С. В. На парозе Новага часу // Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў: У 2 т. Т. 1. Даўняя літаратура: XI – першая палова XVIII стагоддзя. Мн., 2006. С. 260–282.
- Лебядзевіч Д. М. З жыватворных крыніц Гелікона: антычная спадчына і станаўленне беларускай класічнай літаратурнай традыцыі. Слонім, 2002.
- Прашковіч М. І. Паэзія // Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. Т. 1. З старажытных часоў да канца XVIII ст. Мн., 1968. С. 354–364.
- Хаўстовіч М. Паэт і казачнік з азёрнага краю // Ян Баршчэўскі. Выбраныя творы. Мн., 1998. С. 5–28.
- Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія. Мн., 2001.
- Janowski L. [Rec.:] J.G. Materiały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych. Kraków, 1905 // Pamiętnik literacki. R. V. Z. II. We Lwowie, 1906. S. 235–245.
- Kasprowicz J. Mikołaja Hussowskiego «Pieśń o żubrze» i «Pan Tadeusz» // Kasprowicz J. Dzieła. T. XIX: Pisma prozą. I. Kraków, 1930. S. 83–108.
- [Mickiewicz A.] Pan Tadeusz. Paemat Adama Mickiewicza. Piaralazyū z polskaho na bielaruski jazyk A.J. Kniha I. Lwoū, 1892.
- [Mickiewicz A.] Pisma Adama Mickiewicza. T. III. Paryż, 1844.
- [Mylius Ioannes] Poemata Ioannis Mylii Libenrodensis, poetae Laureati, ex dioecesi generosum Comitum de Hoenstein. <...> [Vienna Austriae], 1568.
- Narbutas S. Jonas Radvanas and his heroic epos *Radvilias* // Radvanas J. Radviliada. Vilnius, 1997. С. LII–LVI.
- Narbutas S. Latinitas LDK raštijos raidoje // The relations between writings and literature: the experience of the Grand Duchy of Lithuania: International Conference, Vilnius, 20–21 October 2005. Vilnius, 2005. S. 12–14.

Platt J. Naruszewicz Adam Tadeusz Stanisław // Polski słownik biograficzny. T. XXII/3. Z. 94. Wrocław etc., 1977.

Podbereski R. Białoruś i Jan Barszczewski // [Barszczewski Jan] Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś... Petersburg, 1844. S. I–XLI.

Radvanas J. Radviliada. Iš lotynų k. vertė Sigitas Narbutas. Vilnius, 1997.

[Radvanus Ioannes] Epithalamium in nuptias illustris ac magnifici Domini D. Christophori Monvidi Dorohostayski <...> et generosiss[imae] ac illustris virginis D. Sophiae Chodkieviciae <...> Poetice expressum a Ioanne Radvano. Vilnae, [1590].

[Sarbievius Mathias Casimirus] Poetica. Volumen I. Praecepta poetica. De perfecta poesi = Poetika. I tomas. Poezijos mokslas. Apie tobulą poeziją. Vilnius, 2009.

[Syrokomla Wł.] Margier. Poemat z dziejów Litwy przez W. S. Wilno, 1855.

Паступіў у рэдакцыю 02.02.09.

Жанна Вацлаваўна Некрашэвіч-Кароткая – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, дактарант кафедры тэорыі літаратуры.